

JÓZEF BURSZTA

ETNOGRAFIA POLSKA W 25-LECIU POLSKIEJ AKADEMII NAUK *

Do podstawowych wymiarów istnienia należy czas. Dziwny to wymiar. Płynie jednostajnie, miarowo, z dnia na dzień, urozmaicony jedynie powtarzalnym cyklem dorocznym, rozpoczynającym jakby i zamykającym obwód koła. Ale pewna suma odcinków czy cykli czasu uzyskuje jakby nową jakość dialektyczną, coś w rodzaju węzła na ciągnącej się w nieskończoność linii. W życiu jednostki, rodziny, społeczności owe jakości czy węzły znaczą się "świętowaniem", jak to dobrze nazwano w jednej z nowszych publikacji etnograficznych. Inny to jest wówczas wymiar spraw ludzkich, inna ich jakość. W życiu konkretnej instytucji czy całego społeczeństwa owe wymiary znaczą się przede wszystkim jako rocznice czy jubileusze. Wtedy to czyni się retrospekcje, podsumowania, oceny i wyznacza perspektywy na przyszłość.

Prawie przed trzema laty, dokładnie w dniu 12 czerwca 1974 r., w tej samej oto sali odbyło się plenarne posiedzenie Wydziału I Polskiej Akademii Nauk w rocznicowej atmosferze 30-lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Miałem wówczas możliwość i zaszczyt wygłoszenia referatu na temat polskiej etnografii, osiągnięć, organizacji i perspektyw rozwojowych¹. Z żywej dyskusji po referacie, w której zabrało głos kilkunastu wybitnych przedstawicieli polskiej humanistyki, ocena naszej nauki — etnografii — wypadła pozytywnie, a ustosunkowanie do niej było nader przyjazne. Wyrazem tego ustosunkowania było wybranie komisji celem opracowania wniosku o przekształcenie dotychczasowej

* Przemówienie wygłoszone na poszerzonym posiedzeniu plenarnym Komitetu Nauk Etnologicznych PAN w dniu 5 IV 1977 w ramach obchodów 25-lecia Polskiej Akademii Nauk.

¹ Zob.: J. Burszta, *Etnografia polska. Osiągnięcia, organizacja, perspektywy*. „Kultura i Społeczeństwo” nr 3, 1974. Toż: „Lud” t. 59, 1975, s. 5–21.

Sekcji Etnografii Komitetu Nauk Socjologicznych PAN w samodzielny Komitet². Uchwałą Wydziału I PAN powołano w 1975 r. do życia Komitet Nauk Etnologicznych PAN jako najwyższą reprezentację naszej nauki.

Przypomnieniem tak ważnego wydarzenia weszliśmy w aktualną atmosferę, w jakiej żyje i w najbliższych tygodniach żyć będzie polski świat nauki. Jest nią jubileusz 25-lecia działalności Polskiej Akademii Nauk. Zarówno dla całej polskiej nauki, jak i dla poszczególnych jej dyscyplin, jest to znów okazja nie tyle do „świętowania”, ile retrospektywnej, aktualnej i prospektywnej refleksji. Dotyczyć więc ona może przebytej w ostatnim ćwierćwieczu drogi, określenia aktualnego miejsca, znaczenia, pozycji w strukturze nauki z jednej, a obiektywnych wymogów i potrzeb z drugiej strony, a na tym tle skryształowania możliwości rozwojowych — wszystko w aspekcie stosunków łączących czy mających łączyć naszą naukę z formami organizacyjnymi Polskiej Akademii Nauk.

Refleksja retrospektywna naszej nauki nie wymaga tutaj szerszego omówienia nie tylko z tej racji, że została ona przed kilku laty w różnych postaciach i formach i na różnych szczeblach dokonana z okazji 30-lecia PRL (omawialiśmy te sprawy także na plenarnych posiedzeniach Sekcji Etnografii KNS PAN, a potem naszego KNE), lecz głównie dlatego, że dysponujemy już obszerną publikacją oraz wydany ostatnio I tomem *Etnografii Polski*, zawierającym także syntetycznie ujęte dzieje naszej nauki³. Nawiążemy zresztą do tego w drugiej części naszego dzisiejszego posiedzenia. Wystarczy więc, jeśli z tej przeszłości przypomnimy tutaj tylko punkty znaczące, decydujące, węzłowe — takie, które zaznaczyły się jakąś dominantą w losach i formach organizacyjnych etnografii.

W syntezie *Etnografia Polski, Przemiany...* prof. A. Kutrzeba-Pojnarowa zauważa pięć szczegółowych okresów w powojennych dziejach naszej nauki. Jeśli od nich wyjdziemy, to okaże się, że punktem zwrotnym stał się już okres drugi, lata 1948–1956. Był to rzeczywiście okres przełomowy, uwidoczniiony w zakresie organizacji, ideologii, ukierunkowań prac badawczych, jak i szkolenia etnograficznego. Wszystko to zaś wy-

---

² Zob.: J. Burszta, *Sekcja Etnografii Komitetu Nauk Socjologicznych Polskiej Akademii Nauk*. „Lud” t. 59, 1975, s. 290–291.

³ *Historia etnografii polskiej*, praca zbiorowa pod red. M. Terleckiej, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1973; A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kultura ludowa w dotychczasowych polskich pracach etnograficznych*. [W:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. I, praca zbiorowa. Instytut Historii Kultury Materialnej, Biblioteka Etnografii Polskiej pod red. M. Frankowskiej, t. 32, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1976, s. 19–57.

nikło właśnie z pierwszego, ale zasadniczego powiązania całości spraw etnografii ze świeżo powołaną do życia Polską Akademią Nauk. Z jej ram wyszły istotne dla dalszych losów naszej nauki sugestie, inicjatywy, ukierunkowania i konkretne poczynania.

Jak dobrze pamiętamy z własnych doświadczeń — co zostało też podkreślone we wszystkich dotychczasowych opracowaniach sprawozdawczych i syntetycznych dotyczących historii etnografii w PRL — nasza nauka odbudowała się po wojnie w przedwojennych formach organizacyjnych i w zróżnicowanych ukierunkowaniach metodologicznych. Każdy z ośrodków uniwersyteckich — a tam skupiła się zasadnicza działalność naukowa — reprezentował odrębną szkołę i swoje ukierunkowania badawcze. Wspólnym forum i łącznikiem między nimi było Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, działające z dużym rozmachem. Dawniej jedynie ośrodek krakowski miał udział w organizacji akademickiej w postaci Komisji Etnograficznej w Polskiej Akademii Umiejętności. Szkolenie odbywało się również według wzoru ustalonego jeszcze w 1928 r. Chyba brak jakiegokolwiek akademickiego ośrodka dyspozycyjnego sprawił, że na I Kongresie Nauki Polskiej w 1951 r. etnografia nie znalazła swego właściwego miejsca.

Pierwsze powiązania o charakterze akademickim przypadły na rok 1952, kiedy to utworzono w ramach tworzącej się Akademii Nauk Podkomitet Historii Kultury Materialnej, obejmujący zakresem swej działalności także etnografię. I już pierwsza ogólnopolska Konferencja Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w grudniu 1952 r. odbyła się pod auspicjami Wydziału I PAN. Stopniowo następowały dalsze, ważne poczynania, które należy tutaj przypomnieć.

W ramach Komitetu Organizacyjnego Instytutu Historii Kultury Materialnej powstała więc Komisja Etnograficzna złożona z czołowych reprezentantów etnografii. Tą drogą doszło do utworzenia w ramach powołanego w dniu 19 XI 1953 Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN Działu IV — Etnografii. Już wcześniej, bo w lipcu 1953 r., Komitet Organizacyjny IHKM przejął od Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego jeden z jego planów badawczo-terenowych, mianowicie realizację Polskiego Atlasu Etnograficznego. Bo właśnie Dział Etnografii w IHKM, w ramach szeroko zakrojonych planów integracyjnych, powiązał własną działalność z placówkami uniwersyteckimi zarówno pod względem kadrowym, jak i realizacji rozpoczętych czy zaplanowanych tam badań. Toteż liczba 23 etatów, jakimi dysponował Dział IV, rozkładała się głównie między pracowników tych ośrodków. Dla większości pracowników naukowych ze wszystkich ośrodków była to niepowtarzalna już później swoista unia pracy w ramach resortu i w Akademii. Trwała ona jednak tylko kilka lat, do wprowadzenia jednoetatowości.

Chyba głównie na konto Akademii należy zapisać zasadnicze zmiany ideologiczne i teoretyczno-metodologiczne, jakie zaszły w polskiej etnografii w latach 50-tych. Podstawowe znaczenie miały w tej mierze kolejne konferencje metodologiczne, połączone z programowaniem badań naukowych. Należy tu przypomnieć Konferencję Polskiego Atlasu Etnograficznego w ramach Działu IV IHKM (6-8 VI 1955), która skupiła rzeczywiście dookoła tego, naczelnego wówczas ogólnopolskiego zadania badawczego, wysiłki wszystkich ośrodków etnograficznych. Zaliczyć tu należy także konferencję sprawozdawczo-planującą IHKM z marca 1956 r. odbytą łącznie z Centralnym Zarządem Muzeów i Ochrony Zabytków.

Podstawowe zaś znaczenie metodologiczne, ideologiczne i w zakresie planowania nauki miała głośna Etnograficzna Konferencja Metodologiczna w kwietniu 1956 r., nazwana „krakowskim sejmem etnograficznym”, z udziałem ok. 80 etnografów z całej Polski, przedstawicieli placówek PAN i reprezentantów pokrewnych dyscyplin — historii i socjologii. Przy starciu się różnych stanowisk i w wyniku szerokiej dyskusji rozpatrzono wówczas podstawowe sprawy etnografii, rozszerzono jej tradycyjny dotąd zakres, także o badanie przemian współczesnych i „żywej społeczności” oraz z dogłębnym poruszeniem podstaw ideologicznych i teoretyczno-metodologicznych nauki, omówiono ogólnopolskie zadania etnografii oraz uchwalono podjęcie wielu badań regionalnych, zarówno ogólnomonograficznych, jak jednotematycznych. Postulowano wówczas m. in. opracowanie monograficzne wszystkich bez mała regionów Polski. Są to sprawy wszystkim dobrze znane. Podkreślić wszakże należy fakt, że był to rzeczywiście poważny i zasadniczy zwrot w dziejach naszej dyscypliny, przełom, który legł u podstaw wzrastającego odtąd znaczenia etnografii w świadomości społeczeństwa polskiego.

Patrząc na te wydarzenia z perspektywy minionych ponad 20 lat można orzec, że był to niepowtarzalny już potem okres takiego ożywienia umysłów, że graniczył on niemal z euforią. Wydawało się, że w realizacji tak śmiałych i obszernych zadań badawczych powstały nieograniczone wręcz możliwości. Zapewne atmosfera ta przyczyniła się w jakiejś mierze do reaktywowania studiów etnograficznych (1956/1957), choć początkowo połączonych na dwóch pierwszych latach ze studiami archeologii. Faktem pozostaje, że odtąd kształcenie młodej kadry etnografów weszło na normalne tory.

Późniejsza rzeczywistość nie we wszystkim spełniła oczekiwania. Przez kilka lat realizowano program badawczy w ramach wspomnianej unii, w pracy poszczególnych osób w placówkach uniwersyteckich i w pracowniach PAN. W ramach formalnego porządkowania stosunków pracy nastąpił wyraźny rozdział obu tych prac. Doszło do swoistego

przejściowego *curiosum*, że po utracie przez część pracowników tzw. drugiego etatu, spora liczba etnografów wykonywała nadal prace dla IHKM na zasadzie honorowej. Etaty w PAN zatrzymali bowiem głównie młodzi pracownicy nauki. Jak ocenić i jak zapisać ów fakt honorowej pracy dla instytutu PAN? Chyba jako docenianie przez etnografów istotnej roli Akademii w organizacji nauki polskiej.

Dość szczególnie ukształtowały się losy etnografii w ramach IHKM. Już od początku jego istnienia pozostawiono poza jego ramami znaczną część rzeczywistości kulturowej, stanowiącej zazwyczaj całościowy przedmiot etnografii. Chodzi o sztukę ludową i folklor muzyczny, inkorporowane już wcześniej w ramy Państwowego Instytutu Sztuki (potem Instytutu Sztuki PAN) oraz o folklor ustny (tzw. literaturę ludową) włączoną w ramy Instytutu Badań Literackich PAN. Owo szczególne rozdzielanie organów żywego organizmu, jakim była czy jest tradycyjna kultura ludowa, między trzy instytuty akademickie jest chyba unikalną polską specyfiką. W obręb IHKM dostała się tzw. „czysta” etnografia, którą raczej można nazwać „chudą”. Ograniczała się ona tam w pierwszych latach tylko do zakresu etnografii Polski. Dopiero w 1962 r. rozszerzono jej zakres w IHKM także na etnografię powszechną. Powstał wówczas specjalny Zakład Etnografii Powszechnej z dwoma pracownikami — w Warszawie i Poznaniu. To cenne rozszerzenie zakresu odbyło się jednak z równoczesną likwidacją Działu IV IHKM i jego swoistą degradacją tylko do pozycji Zakładu. I tak pozostaje do dziś.

Sporo już dotąd pisano i mówiono na temat samej nazwy Instytutu (Historii Kultury Materialnej), adekwatności tej nazwy i merytorycznych konsekwencji, jakie wynikły czy mogły wynikać z interpretacji samej nazwy. (Jak wiadomo, nazwa ta — jak i cała struktura Instytutu — były naśladownictwem wzoru zagranicznego, od czego tam zresztą dawno odstąpiono.) Oczywiście, określenie „kultura materialna” nie ograniczyło, jak wiadomo, zakresu etnografii w IHKM do tego tylko działu kultury, niemniej jednak dało temu działowi priorytet. Ciężar gatunkowy losów naszej dyscypliny leży jednak gdzie indziej, mianowicie w dysproporcji między stojącymi przed tą nauką zadaniami, a szczupłością kadry naukowej. Nie sposób nie dać tu charakterystycznego zestawienia porównawczego. Gdy kadra Instytutu Historii Kultury Materialnej urosła w ciągu lat do bez mała 300 osób, to Zakład Etnografii, rozpoczynający swoje dzieje z 23 etatami naukowymi, doszedł zaledwie do liczby 24, a więc tylko o 1 więcej niż na początku (w tym: w Warszawie 8, Krakowie 7, Wrocławiu 5 i w Poznaniu 4). Podobno ostatnio utracono 1 etat, nastąpił zatem nawrót do stanu wyjściowego.

Swoiście zamrożone możliwości kadrowe etnografów w IHKM musiały się odbić na realizacji zakrojonych kiedyś tak szeroko planów ba-

dawczych, zwłaszcza w zakresie etnografii Polski, tym bardziej, że część kadry poświęca się przecież głównie problemom z zakresu etnografii powszechnej. Stąd też w realizacji niektórych badań i zadań o charakterze ogólnym, dotyczącym całej etnografii, Zakład Etnografii IHKM, reprezentując przecież podstawowe funkcje akademickie, wciąga do realizacji swych zadań pracowników naukowych i innych pionów — uniwersytetów i muzeów. Tak było (i jest) podczas badań nad *Polskim Atlasem Etnograficznym*, zbiorowej pracy *Historia etnografii polskiej*, czy w ostatnio wydanej i opracowywanej 2-tomowej *Etnografii Polski. Przemiany kultury ludowej*.

W realizowaniu własnych zadań badawczych Zakład Etnografii IHKM wkroczył śmiało na arenę międzynarodową. Zainicjował i przeprowadził badania w Mongolii, w ramach współpracy z Instytutem Etnografii w Sofii otworzył możliwości udziału polskich pracowników w badaniu współczesnej kultury wsi w Bułgarii, był też współorganizatorem międzynarodowych badań kultury ludowej w Karpatach. Tą drogą spełniał i spełnia funkcję krajowej i międzynarodowej współpracy, koordynacji i integracji badań naukowych. Podkreślić też trzeba, że tylko w ramach tego Zakładu prowadzi się u nas szeroko zakrojone i efektywne badania amerykańskie, ostatnio także nad Polonią amerykańską.

Wszyscy szczególnie doceniamy podstawowy fakt, że w ramach Instytutu HKM stworzone zostały dość szerokie możliwości publikacji prac badawczych i informacji o naukowych osiągnięciach polskiej etnografii. Obok interdyscyplinarnego „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej” mamy już 20 pełnych roczników organu „Etnografia Polska”, głównie na informowanie zagranicą nastawione są kolejne roczniki „Ethnologia Polona”. Trzydzieści kilka tomów serii wydawniczej „Biblioteka Etnografii Polskiej” mówią zaś same za siebie. Są to wszystko ogromne pozytywa, jakie zostały osiągnięte w sytuacji stosunkowo nawet tak skromnej inkorporacji etnografii w ramy Polskiej Akademii Nauk.

Ale związek naszej nauki z PAN to nie tylko sam Zakład Etnografii IHKM. To także opieka merytoryczna i finansowa Wydziału I Nauk Społecznych PAN nad ogólnopolskimi instytucjami etnograficznymi i placówkami regionalnymi, zarówno bezpośrednia, jak i poprzez prowincjonalne Oddziały PAN. Przykładem może być Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Utrzymuje się ono — jak wiadomo — z corocznych dotacji PAN. Dzięki tej opiece stało się możliwe wydawanie najstarszego polskiego organu etnograficznego „Lud”, kilku serii wydawniczych PTL („Prace etnograficzne”, „Prace etnologiczne”, „Atlas polskich strojów ludowych”, „Archiwum etnograficzne”, ostatnio niestety dość mocno ograniczone w możliwościach ich kontynuacji) oraz jedyne go czasopisma folklorystycznego „Literatura Ludowa”. Dla pełności obrazu uwzględnić

tu trzeba także wydawane w ramach Instytutu Sztuki PAN czasopismo „Polska Sztuka Ludowa”, niezmiernie zasłużone w swej 30-letniej już działalności. Tu należy także seria wydawnicza Zakładu Badania Literatury Ludowej IBL „Studia Folklorystyczne”. Na szczególne zaś podkreślenie zasługuje opieka Wydziału I PAN nad unikalną serią wydawniczą PTL, jaką stały się *Dzieła wszystkie* Oskara Kolberga. Bez opieki PAN opracowywanie i wydawanie tej monumentalnej 80-tomowej serii byłoby niemożliwe.

Sumując powyższe można zasadnie stwierdzić, że 25-letni okres powiązań żywotnych spraw etnografii z najwyższym szczeblem organizacyjnym nauki, jaką stała się PAN, umożliwił i ułatwił przeobrażenie się naszej dyscypliny w nową, wyższą jakość. Zbieżne współdziałanie osób, placówek, ośrodków regionalnych i centralnych z formami organizacyjnymi i kierunkami działalności PAN stało się nader sprzyjającym czynnikiem w rozwoju jakościowym naszej nauki. Nastąpiło w tym okresie rozszerzenie badań na dziedziny dotąd zaniedbywane, pogłębienie świadomości teoretyczno-metodologicznej, rozwinięcie i zacieśnienie współpracy międzynarodowej oraz współpracy z pokrewnymi naukami i realizacja opracowań syntetycznych. W zakresie poznawczym podkreślić należy efektywne wkroczenie w problematykę kultury współczesnej i w teorię kultury w ogóle.

Z drugiej znów strony etnografia nawiązała ścisłe więzi z praktyką i w większej niż przedtem mierze pełni swoją doradcą rolę w życiu współczesnym, zwłaszcza w kulturze artystycznej. Przykładów można by dać tu sporo.

Wszystko to sprawiło, że do przeszłości należy już ubieganie się o właściwe miejsce dla etnografii wśród nauk społecznych i o należyłą jej pozycję w świadomości społeczeństwa. Chyba przekonywającym tego dowodem jest fakt, że etnografia znalazła przed kilku laty swoje miejsce w Komitecie Nauk Socjologicznych PAN jako jedna z jego Sekcji, a zwłaszcza to, że przed dwoma laty awansowała — dzięki wyraźnej życzliwości Władz — po raz pierwszy w dziejach do godności samodzielnej reprezentacji akademickiej w postaci wspomnianego Komitetu Nauk Etnologicznych PAN.

Powiem więcej. Jestem oto upoważniony do stwierdzenia wobec plenum KNE PAN, że życzliwość władz Wydziału I PAN idzie jeszcze dalej. Sekretarz Wydz. I prof. dr Władysław Markiewicz na zapytanie, jakie mogą być dalsze losy naszej nauki w PAN i czy widzi możliwości wystąpienia o utworzenie Instytutu Etnografii względnie Etnologii PAN odrzekł, że wniosek taki byłby na miejscu, widzi możliwość jego realizacji i ze swej strony będzie go popierał. Chodziłoby wstępnie o to, by zapadła w tej mierze uchwała plenum KNE PAN. Instytut Etnologii,

którego powstanie mogłoby się oprzeć o substancję istniejącą w ramach IHKM, byłby niezmiernie potrzebny. Mógłby on podjąć wszystkie podstawowe zadania nauk etnologicznych, umożliwić pełne planowanie naukowe, właściwą koordynację badań, dałby szersze możliwości rozwojowe młodej kadrze itd. Byłby wreszcie równorzędnym partnerem w kontaktach międzynarodowych, zwłaszcza z krajami socjalistycznymi, które tego rodzaju instytuty z dawna posiadają.

Zatem jubileusz 25-lecia Polskiej Akademii Nauk zbiega się nam z możliwością uzyskania dla naszej dyscypliny dalszego skoku jakościowego i wyraźnego węzła na linii jej dziejów. Oby wszystkie te nadzieje znalazły swoje urzeczywistnienie!

JÓZEF BURSZTA

POLISH ETHNOGRAPHY AND THE 25th ANNIVERSARY OF THE
POLISH ACADEMY OF SCIENCES

(Summary)

This paper has been presented at the broadened plenary meeting of the Committee for Ethnological Sciences, that had been organized on the occasion of 25th Anniversary of the Polish Academy of Sciences. The subject matter covers the most significant relations between ethnography and the activities developed by the Academy.

The relations date back to 1952, when the Polish Academy of Sciences was founded. At the same time, the Institute of the History of Material Culture was created and, in the framework of the Institute, in late 1953, the Division of Ethnography employing 23 workers at Warsaw, Łódź, Cracow, Poznań and Wrocław. However, Folk Art and Folklore have been included in two other Institute of the Academy.

Simultaneously, the Polish Academy of Sciences was aimed to inspire a theoretical and methodological reorientation in Ethnography. For this purpose nationwide ethnographic conferences were organized in 1952, 1955 and 1956, at which several national-scale Research Programmes were initiated and then developed by the scientific staff of the Academy and some Universities, as well as by specialists employed in Museums (Polish Ethnographic Atlas, monographs of the particular regions, detailed problems form the field of ethnography). In 1962, at the Institute of the History of Material Culture the division of non-Polish ethnography was founded (dealing with Mongolia, Balkans and Latin America).

Since recently, the Division of Ethnography at the Institute of the History of Material Culture works at large monographic problems (*Ethnography of Poland, History of Polish Ethnography, etc.*), publishes several periodicals, one ethnographic series („Ethnographic Library” with 32 volumes, continued), and the voluminous monumental edition of O. Kolberg's *Works* (with the so far 59 volumes, continued).

The ever increasing number of current problems to be solved in Ethnography calls for the creation of the Institute of Ethnology at the Polish Academy of Sciences.